

XƏZƏR XAQANLIĞININ ETNİK MƏNŞƏYİ VƏ YARANMASI PROBLEMİ RUSİYA TARİXŞÜNASLIĞINDA

MƏHƏRRƏM ƏHMƏDOV

AMEA Tarix İnstitutunun dissertantı

Azərbaycan

E-mail: maqerram@lenta.ru

Xəzər xaqanlığının tarixi qədim zamanlardan Rusiya tarixçilərinin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Qeyd edilməlidir ki, Xəzər xaqanlığı məsələlərinin araşdırılmasının bir neçə səbəbi vardır. Bunlardan birincisi, Rusiya dövləti tarixinin ilkin orta əsrlərinin Xəzər xaqanlığı ilə bağlı olmasıdır. Bu tarixi bağlılıq, təkcə Rusiya dövlətilə məhdudlaşmır, o cümlədən Ukrayna, Şimalı Qafqaz bölgəsi, Bolqarıstan, Macarıstan və Cənubi Qafqaz tarixinin önəmli 300 ilə yaxın tarixi mərhələsi, məhz Xəzər xaqanlığı tarixilə sıx və ya qismən bağlı olmuşdur. Rusiya tarixçiləri arasında Xəzər tarixinin tədqiqini təhlil edərsək, nisbi olaraq onu üç mərhələyə bölmək olar: a) Çar Rusiyası mərhələsi, b) Oktyabr çevrilişindən sonra SSRİ mərhələsi, c) SSRİ – nin çöküşündən sonra RF dövrü.

Rusiya tarixşünaslığında Xəzər xaqanlığı ilə bağlı məlumata ilk rus yazılı ədəbiyyat nümunəsi «Повесть временных лет» (Qədim illərin povesti) əsərində təsadüf olunur. Qədim rus əlyazmalarından məlum olur ki, “əvvəllər xəzərlərin sahib olduğu bölgələrə indi rus knyazları sahibdir” [14, 223]. Müxtəlif əsərlərdə bir çox Slavyan tayfalarının xəzərlərə xərac verdiyindən bəhs olunur. Rus knyazlarının sonradan özlərini xaqan adlandırması, sübut edir ki, köklü dövlətçilik ənənələrinə dayanan Xəzər xaqanlığının yeni yaranmış Rus dövlətinə və dövlətçiliyinə dərin təsiri olmuşdur.

Xəzər xaqanlığının öyrənilməsi tarixini dövrlərə bölməkdə, əsas məqsədmiz həmin mərhələlərin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərini işıqlandıraraq, yuxarıda qeyd olunmuş dövrlərin mövzusunun tədqiqinə siyasi- ideoloji, obyektiv - subyektiv təsirlərini ortaya qoymaqdır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Xəzər xaqanlığının

tarixinin öyrənilməsi dünyanın bir çox dövlətlərinin tədqiqatçılarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Avropa tədqiqatçıları Xəzər xaqanlığının tarixini Rusiya tarixçilərindən əvvəl tədqiq etməyə başlamışlar. Bu mövzu, Avropa şərqşünasları və rusşünaslarının tədqiqat obyektləri olmuşdur [11, 45].

Mövzumuz Rus tarixşünaslığı ilə məhdudlaşdığı üçün Avropa xəzərşünaslarına toxunmaq istəmirik. Rusiya tarixşünaslığında Xəzər problemlərinə maraq təqribən XVIII əsrə təsadüf edir. İlk dəfə V.N. Tatışev qədim Rus və Bizans əlyazmalarına istinad edərək, xəzərlər haqqında məlumatları ortaya qoymuşdur [11, 45-46]. Çar Rusiyası tarixçilərindən B.Dorunun “Qədim rusların Təbəristana hücumu haqqında”, D.İlovayskinin “Rusların mənşəyi haqqında tədqiqat”, N.A. Aristovun “Türk sülaləsi və xalqlarının etnik tərkibi haqqında məlumatlar, Qolubovskinin “Vladimir Svyatoslav zamanında rusların Şərq qonşuları, bolqar və xəzərlər”, F.S.Uspenskinin “IX –X əsərlərdə Qara dəniz sahillərində Bizans torpaqları”, A.U. Qərkavinin “Yəhudi yazıçılarının Xəzərlər və Xəzər xaqanlığı haqqında dedikləri”, N.K. Kokevçevin “Xəzərlər, Xəzər – Rus – Bizans əlaqələri haqqında yeni yəhudi sənədləri”, D.A.Xvalsonun “İbn Dəstənin xəzər, burtas, bulqar, moldav, slavyan və ruslar haqqında xəbərləri”, E.İ. Kozubskinin “Dərbənd şəhərinin tarixi” və s. kimi əsərləri xəzərlərin tarixini birbaşa və ya dolaylı yollarla əhatə edir. Həmin müəlliflər əsas etibarilə Çar Rusiyası zamanında yaşamışlar.

Bu əsərlərdə Xəzər Xaqanlığı, onun etnik tərkibi, dili, xarici və daxili siyasəti, dövlət idarəçilik sistemi, dini-ideoloj baxışı və dini mənsubiyyətləri haqqında məlumatlar verilmişdir. İdeoloji-siyasi münasibətlərin Xəzər xaqanlığının tarixini tədqiq edən Rusiya tarixçilərinin tədqiqatlarına et-

diyi təsirə gəlincə, məşhur sovet tarixçi-arxeoloqu M.İ. Artomanovun “Xəzərlərin qədim tarixinin xülasəsi” əsərinə müraciət etməmiz kifayət edər. Müəllif Çar Rusiyasında xəzərlərin tarixinə qarşı mənfi münasibəti qeyd edərkən, aşağıdakıları bildirir: “Bizim tariximizdə Xəzərlərə münasibət XIX əsrdən qalma tarixi ənənələrə bağlıdır. XIX əsrdə Xəzərlərlə bağlı elmi fəaliyyətlər sonradan dayandırıldı. Xəzərlərlə bağlı tədqiqatların zəfliyini təkcə, yazılı mənbələrin azlığı ilə izah etmək, düzgün olmaz. Bu, həm də, rus burjua tarixçilərinin yüngül milliyyətçiliyi ilə bağlıdır. Rus şovinistləri tarix arenasında Bizansın vassal rolundakı Rusiya ilə güc və siyasi nüfuz baxımından Bizans və Ərəb xilafətilə eyni səviyyədə olan xəzərlərin, siyasi və mədəni üstünlüklərini qəbul edə bilməmişlər” [4,136].

Ümumiyyətlə, sosialist inqilabına qədərki rusiya tədqiqatçıların əsərlərilə tanış olduqdan sonra, şərti olaraq onları üç qrupa bölmək olar. Rus millətçi tarixçiləri, yəhudi mənşəli tarixçilər və liberal rus tarixçiləri. İlk dəfə xəzərlərə ədalətli qiyməti məşhur rus şərqşünası V.V. Qriqoriyev (1816-1881) vermişdir. O, Xəzər Xaqanlığına heyranlığını bildirərək, Qərbi və Şərqi Avropa ilə müqayisədə, onu hüquqi ədalət və dini dözümlülük baxımından “Avropanın səmasında” parlayan yanar metroidə bənzətmişdir. O, Xəzər dövlətinin çiçəklənməsi mərhələsini VIII əsrə aid edərək, dövlətin ərazisini Dnestir çayından Xəzər dənizinədək, Oka və Kama çayından Qara dənizinədək topaqları əhatə etdiyini bildirir [8, 57]. Rusiyada xəzərşünaslığın inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri də, “Normançılar” və “Slavyançılar” arasındakı barışmaz elmi mübarizə olmuşdur. Rusiya tarixçiləri, dövlətlərinin yaranmasında hər hansı bir xarici təsirin rolunun olmadığını sübut etməyə çalışsalar da, inandırıcı və əsaslı dəlillər tapa bilməmişlər. Bu məsələdə normanların və xəzərlərin rolunun açıq şəkildə görsənməsi, onları seçim qarşısında qoymuşdu. Rusiya tarixçiləri normanların Rusiyanın dövlətçilik tarixinə təsirini qəbul etmək istəmədiklərinə görə, Xəzər xaqanlığı tarixinə diqqəti artırmağa məcbur olmuşlar. Burada Rusiya tarixçilərinin əsas hədəfi, Rus dövlətinin yaranmasında xəzərlərin rolunun olduğunu etraf

etmək yox, Slavyan xalqlarının Xəzər xaqanlığı hakimiyyətindən xilas edilməsində, rusların rolunu vurğulamaq və Rus dövlətinin Xəzər xaqanlığının mövcud olduğu dövrdə Şərqi Avropada böyük nüfuz sahibi olmasını təlqin etmək olmuşdur.

Oktyabr çevrilişindən sonra Xəzərşünaslıq məsələsi diqqət mərkəzində olsa da, əsasən XX əsrin 50-ci illərində tədqiqatın inkişafı sürətlənmiş və arxeoloji qazıntılara böyük üstünlük verilmişdir” [11, 55]. Ancaq demək mümkün deyildir ki, Xəzərlərlə bağlı tədqiqatların yolu siyasi baxımdan hamar olmuşdur. M.İ. Artamanov xəzərlərin Rusiya tarixində oynadıqları mühüm rolla bağlı dediklərindən dolayı, tənqidlərə məruz qalmışdır. Buna sübut kimi A.Kostlerin “On üçüncü qəbilə” əsərinə diqqət etmək kifayət edər” [17].

Buna cavab olaraq, “Pravda” qəzetində bu sözlərin tarixi həqiqətlərə dayanmadığı fikri önə sürülərək, Xəzər Krallığının bir çox qəbilələrin bir yerə yığıldığı vəhşi bir toplum olduğu, Şərqi Slavyanların qurduğu dövlətdə onların heç bir rolunun olmaması bildirilir. “Şərqi Slavyanlar xəzərlərdən çox əvvəllər dövlətlər qurmuşlar. Qədim mənbələr bunu təsdiq edir” [17]. Bütün bu yazılanlar bir daha onu göstərir ki, Sovet Rusiyası zamanında da, Rus dövlətçiliyinin yaranma tarixini qədimləşdirmək üçün, qeyri-slavyanların dövlətçilik tarixini və mədəniyyətini önəmsizləşdirilməsi ənənəsindən, təcrübəsindən əl çəkməmişlər.

Bütün qeyd edilənləri nəzərə alarsaq, aydın olur ki, ümumən rus tarixçilərinin Xəzər xaqanlığına baxışında, Rus şovinizminin izləri görünür. Bu, xüsusən, Yəhudi dininə və Türk etnogenezinə baxışda özünü qabarıq şəkildə göstərir. Təsədüfü deyildir ki, istənilən məqalədə “Xəzərlər üçün qırmızı xətt, onların yarım vəhşi, yırtıcı və çöl xalqı kimi tanındılmasıdır” [15,131]. Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet tarixçiləri də Xəzərlərlə bağlı az iş görməmişlər. Bunlardan M.İ. Artamonov, S.A. Pletneva, A.R. Novoselçev, M.Q. Maqamedov, L.Y. Qumilyov, A. Yakubovski, K.V. Kudryaşov, A.V. Qadlo, V.F. Minorski, A.R. Şıxsəidov və. s kimi tədqiqatçıların adlarını çəkmək olar.

Müstəqil Rusiya Federasiyası tarixçiləri arasında Xəzər probleminə maraq azalmamış, əksinə daha da artmışdır. Onların arasında mövzu

ilə bir başa bağlı olan monoqrafiya və məqalələrin müəllifləri İ. Semyonov, Aleksey Kreşçenko, Nikolay Koçanov, Oleq İvik, Vladimir Klyucnikov və.s. kimi tədqiqatçıların adlarını qeyd etmək olar. Rus tarixçilərinin Xəzər xaqanlığı tarixini araşdırmalarına diqqət edərəkən, görmək olur ki, onlar Xəzər dövlətinin yaranması tarixinə və onu şərtləndirən səbəblərin öyrənilməsinə, xüsusi əhəmiyyət vermişlər. Çünki həmin məsələlərə baxışda, xəzərşünaslar arasında fərqli fikirlər mövcud olduğunu görürük.

Bilindi ki, Xəzər Xaqanlığı VII əsrin ortalarında tam müstəqil bir subyekt kimi meydana çıxmışdır. Rusiya tarixçilərindən M.İ. Artamonov Xəzər dövlətinin 651-ci ildən başlayaraq müstəqil dövlət kimi tarix səhnəsinə çıxdığını bildirir [3, 240]. Onun bu fikrini, L.N. Qumilyov da özünün “Qədim türklər” əsərində təsdiqləyir” [10, 238]. Xəzərşünaslardan A.R. Novoselçev Xəzər Xaqanlığının 651-ci ildə yarandığını qeyd etsə də, onların ərəb hücumlarına qədər Qərbi Türk imperiyasına de-yure bağlı olsa da, əsl həqiqətdə müstəqil siyasət yürütdükləri qənaətinədir [11, 89]. A.V. Qadlo da, M.İ. Artamonovun fikrini təsdiqləyir. Ancaq o da, Xəzərlərin VII əsrin 20-ci illərindən Bizans-Sasani münasibətlərində Bizansın müttəfiqi kimi adlarının çəkildiyini bildirir [7, 136]. Tədqiqatçılar tərəfindən fərqli tarixlər ifadə edilsə də, Rus tarixçilərinin əksəriyyəti bu dövlətin VII əsrin ortalarında yarandığı fikri ilə razılaşır. Xəzər adına ilk dəfə harada rastlandığı məsələsinə gəlincə, V.V. Qriqoryev bildirir ki, Xəzərlər haqqında ilk məlumat Gürcü əlyazmasında qeyd olunmuşdur və bu təqribən dünyanın yaranışının 2307-ci ilinə təsadüf edir. Onlar, Gürcü və Ərməniyə ərazisinə hücum etmişlər [8, 45]. O, həmçinin bildirir ki, Bizans səlnaməçiləri Xəzərlərlə bağlı ilk məlumatı 626- il hadisəsi ilə bağlı qeyd edirlər. İkinci fikir Rus tarixçiləri arasında daha geniş yayılmışdır. Bunun əsas səbəbi mənbələrdə bu tarixi hadisənin geniş şəkildə əks olunması ilə bağlıdır. Bizans və Sasani imperiyaları arasında 604-cü ildə 629-cu ilədək davam edən uzun müddətli müharibələrdə birinci tərəf məğlub olsa da, Bizansın Qərbi Türk Xaqanlığı ilə bağladığı ittifaq müharibədə dönüş nöqtəsi oldu. Bu döyüşlərdə Qərbi Türk Xaqanlığının

tərkib hissəsi olan xəzərlər Sasani imperiyası üzərində qələbədə mühüm rol oynamışlar. Bu məlumat bir çox əlyazmalarda öz əksini tapmışdır. 630 cu ildə Qərbi Türk Xaqanı Ton-yabqu sui-qəsd nəticəsində öldürüldükdən sonra, dövlətdə yaranmış qarşıdurmada Dulo sülaləsini Bulqarlar, Nuşubi sülaləsini isə Xəzərlər müdafiə edirdilər [3, 239]. Xəzərlərin sonradan Qərbi Türk xaqanlığının varisliyinə olan iddəası, onların, sonuncunun tam süqutunadək birlikdə hərəkət etdiklərini deməyə əsas verir. Xəzər xaqanlığının yaranması tarixini Qərbi Türk xaqanlığının süqutu ilə götürülməsi daha məntiqli olar.

Xəzərlərin etnik tərkibinə gəlincə, onların Türk mənşəli olduqları, rus tarixçilərinin əksəriyyət tərəfindən qəbul edilmişdir. Doğrudur ki, bununla razılaşmayan xəzərşünaslar da vardır. Lakin, onlar çoxluq təşkil etmir. İlk Xəzərşünaslardan olan şərqsünas V.V. Qriqoryev xəzərlərin etnik tərkibini izah edərəkən üç fikir üzərində durur;

a) Xəzərlər dil və görünüş baxımından Türklərə bənzəmir, b) Bizanslılar yeni müttəfiqlərini “türk” adlandırmışlar, c) xaqanlıq yaranarkən, onlardakı adət ənənələr və idari vəzifə adları Orta Asiya türklərinin adları ilə üst-üstə düşür [9, 74]. Bütün bunların təsadüf olmadığını bildirən müəllif, xəzərlərin türk olmadığını, sadəcə olaraq, onlara başçılıq edən sülalənin türk mənşəli olduğunu bildirir. Şərqsünas tədqiqatçı verdiyi məsələlərdə nəyə əsaslandığını açıqlamır. Təbiidir ki, Xəzər xaqanlığı Qərbi Türk xaqanlığının varisidirsə, bu adların eyni olmasına təccüb etmək əsassızdır. Təccüblü olan bizanslıların qeyri türkləri Türk adlandırmasıdır. Nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, Bizans imperiyası və Türk xaqanlığı arasında münasibətlərin tarixi daha qədimlərə gedir. Rusiya xəzərşünaslığında xüsusi yeri olan M.İ. Artamonov xəzərlərin etnik tərkibinə toxunarkən, bildirir ki, “VII əsrin ortasında ölkəmizin Avropa hissəsi çöllərində Xəzər və Bulqarlardan ibarət iki müstəqil siyasi qurum mövcud olmuşdur. Onların hər ikisi Qərbi Türk xaqanlığının qalığı və bir-birinə qohum etnik qruplar olmuşdur. Hər ikisini türk mənşəli sülalələr idarə etmişdir” [2, 171].

M.İ. Artamonovda, V.V. Qriqoryevin fikrini təkrarlamış olur. S.A. Pletneva bu fikirlə şərik çıxsada, qeyd edir ki, İbn Hovqal və Əl- İstəxri

bulqarların dillərinin xəzərlərin dilinə bənzədiyini yazırlar. Artıq, türkoloqlar bulqar dilinin Qərbi Türk dilinə aid olduğunu təsdiq etmişlər [13, 14]. Bu fikir xəzərlərin türk xalqlarından biri olduğunu təsdiq edir. Xəzərlərin türk əsilli olduğunu tam şəkildə qəbul etməyən xəzərşünaslardan A.R. Novoselçev, İ.Q.Semyonovun adını çəkmək olar ki, birincisi bildirir ki, Xəzərlər bulqar və sabirilərə yaxın bir etnosdur. Lakin, Bulqar və Xəzərlərin türk dili ailəsinə aid olduğu bəzən şübhə doğurmuşdur [11, 77]. O, bildirir ki, xəzərlərin etnogenezində əsas rol hunlar yox, sabirilər oynamışlar. Sabirilərin kökü fin-uqor olmuş, Türk axınlarının təsiri ilə sonradan türkləşmişlər [11, 81]. Rusiyanın tanınmış xəzərşünaslarının tədqiqatlarından yox, fikirlərindən bu nəticəyə gəlmək olur ki, Xəzər xaqanlığını idarə edən sülalə Türk olmuş, xəzər xalqının mənşəyi isə qaranlıqdır.

Xəzərlərin etnik mənşəyini araşdırarkən, bizə görə ən düzgün nəticəni əldə etmək üçün, Xəzər Xaqanı Yusifin Əndəlüs Əməvi xəlifəsinin baş məsləhətçisi Hasdai bin Şarputa yazdığı və kimlik sualına cavab verdiyi məktuba əsaslanmalıyıq. Mətnin məzmunundan aydın olur ki, o, Xəzər xalqı dedikdə, bütün xalqı və hakimiyyət mənsublarını nəzərdə tutur. O, xalq və hakimiyyət ayrımı etmir. Xəzərşünaslar digər yazılı abidələrə diqqətlə yanaşsalar da, Xaqan Yusifin tanıtımını əfsanəyə bağlayırlar. Nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, əfsanələr də heçdən yaranmayıb, o da bir mənbədir. Çox güman ki, Xaqan öz kimliyini tədqiqatçılardan daha yaxşı və dərinlən bilmişdir. Xəzər Xaqanı öz etnik kimliyini ifadə edərkən, bildirir ki, onun xalqının mənşəyi Yafes oğlu Toqarmadan gəlir. Yusifin ifadə etdiyinə görə, Toqarmanın 10 oğlu olmuşdur. Uyur, Tirs, Avar, Uquz, Bizl, Tırna, Yanur, Blqr, Savir, yeddinci oğlunun adı isə Xəzər idi. Qədim Yəhudi ədəbiyyatında Toqarma bütün türk xalqlarının babası kimi anılır [13, 4]. Xaqan Yusif də özünü "Toqarma çarı" adlandıraraq, özünü bütün türklərin xaqanı kimi ifadə etmişdir. B.U.Vaynberq "Qədimdə Turanın etnoqrafiyası" əsərində bildirir ki, xəzərlər Türk xaqanlığının varisi kimi meydana çıxdılar [6, 286]. Müəllif onların dilinin müasir Çuvaş dilinə bənzədiyini bildirir. Görkəmli Rus dilçisi N.İ. Aşmarin "Çuvaş dilinin tədqiqi üçün" əsərində bildirir ki, "Çuvaş

dili 27 hərfdən ibarətdir. Onlardan 9 – u saittir. Saitlərin isə 5 qalın, 4 incədir. Çuvaş dilində vurğu digər türk dillərində olduğu kimi sonuncu hecaya düşür. Sait səslərin ahəng qanunu digər Ural-Altay dil qruplarında olduğu kimi, Çuvaş dilində də mövcuddur"[5, 20]. Göründüyü kimi, Çuvaş dilindəki saitlərin sayı Azərbaycan dilindəki saitlərin sayı qədərdir. Rusiya dilçilərində, xəzərlərin dilinin Türk dili olduğunu, təsdiqləmiş olurlar. N.A. Aristov özünün "Türk qəbilə və xalqlarının etnik tərkibi haqqında qeydlər və onların sayı haqqında məlumatlar" əsərində bildirir ki, "təqribən VII əsrdə Aşağı Volqa ərazisində müxtəlif türk xalqları Xəzər Xaqanlığını yaratdılar. Xəzərlər sonralar oturaq həyata keçdilər" [4, 127]. V.Y.Petruxin bildirir ki, Xəzər adı tədqiqatçıların əksəriyyəti tərəfindən kazax tipli ənənəvi türk etnonimilə əlaqələndirilir. Bu sözün mənası isə köçəri deməkdir [12, 198]. Müəllif Xəzər Xaqanlığını formalaşdıran əhalinin əsasən türk-bulqarlardan və digər türk qəbilələrindən, İran dilli alanlardan ibarət olduğunu və macarların babaları olduğunu bildirir [12, 198]. Son nəticə olaraq, bildirmək olar ki, Xəzərlərin mənşəcə türk olduğunu təkcə rus alimləri deyil, həmçinin Xaqan Yusifin məktubu, Bizans və Ərəb müəllifləri də təsdiqləyirlər.

Xəzər Xaqanlığını idarə edən sülalənin kimliyidə, daima rusiya tədqiqatçılarının diqqətində olmuşdur. Qeyd etmək yerinə düşər ki, onlar bu məsələnin qabardılmasında maraqlı görünürlər. Xüsusilə, Aşina sülaləsinin türk olduğu, ancaq xəzərlərin türk olmadığı problemini qabartmağa çalışırlar. Bizcə bunun səbəbi rusların öz tarixində baş vermiş norman hadisəsilə paralellik yaratmaq istəyindən irəli gəlir. Rus tarixşünaslığında Xəzər Xaqanlığını idarə edən sülalənin Türk xaqanlığının aparıcı sülaləsindən biri olan Aşina sülaləsi olduğu haqqında ziddiyyətlər çox zəifdir. Bu sülalənin fəaliyyəti Qərbi Türk xaqanlığının tarixilə bağlı olduğu üçün Qərbi Türk xaqanlığının son zamanlarına diqqət yetirmək faydalı olardı. 630-cu ildə Ton-yabqu xaqanın qətlindən sonra dövlət tamamilə daxili ziddiyyətlər və müharibələrlə məşğul olmuşdur. Xaqanlıqda mübarizə aparın əsas sülalə isə Dulo və Nuşibi olmuşdur [10, 159-160]. Dulo sülaləsi Xelu Şabola Xan başçılığında

qalib gəldikdən sonra, Nuşubi sülaləsinin başçısı İbi- Şequy xanın aqibətinin necə olduğu və tərəfdarlarının hara qaçdığı məlum deyildir. M.İ. Artamonov bildirir ki, çox güman ki, onlar Nuşubi sülaləsinə sədaqətli olan xəzərlərin yanına sığınmış və Aşına sülaləsindən olan xaqanla müstəqil Xəzər Xaqanlığını yaratmışlar [2, 170]. Lakin V.F. Minor-ski bu baxışın əsassız olduğunu bildirmiş, onun bu görüşü ilə A.P.Novoselçevdə razılaşıdır. Sonuncunun fikrinə görə, digər əlyazmalarda bu haqda məlumat yoxdur [11, 134-138].

Xəzər xaqanlarının sülaləsi ilə bağlı ziddiyyətləri çözmək üçün, faktlara məntiqi yanaşmaqdan başqa yol qalmır. Burada belə bir sual doğur, əgər həqiqətən Xaqan Xəzər xalqının öz içindən çıxmışsa, Cənubi- Şərqi Avropada və Qafqazdakı xalqlar tərəfindən Xaqan sifətilə az bir zamanda necə qəbul olunmuşdur? Çünki, Xaqanın hakimiyyət bütün etnik qurupların başçılarının fəvqündə dayanan psixoloji bir xarakter daşıyırdı. Buradan çıxış edərək demək mümkündür ki, Xəzər xaqanları, bütün xalqların qəbul edəcəyi bir sülalənin nümayəndəsi olmalı idi. Nəzərə alsaq ki, Xəzər xaqanlığı Qərbi Türk xaqanlığının daxilində qurulmuşdur və Aşına sülaləsi isə Göytürk xaqanlığında aparıcı bir sülalə olmuşdur, bu birəşdirici güc qısa bir zamanda ərəb hücumlarına cavab verməyə qadir və qüdrətli bir dövlət yarada bilərdi.

Bu sülaləni nüfuzlu edə biləcək əsas dəlillərdən biridə odur ki, onlar Türk xaqanlığının əsas qurucu tərəfi olmuşlar. 542 -c i ildə türklər Juan- jeuaney xaqanını məğlub etdikdən sonra, Aşına sülaləsinin başçısı Bumun, xaqan elan edilmişdir, bir neçə onillik ərzində türklər Cənub-Şərqi Avropayadək öz sərhədlərini genişləndirdilər. 521-ci ildə Qafqaz Dərbəndədək xaqanlığın tərkibinə qatıldı [2, 137-138; 10, 47-50]. Sonradan Türk xaqanlığı iki hissəyə parçalanmışdır. Qərbi Türk Xaqanı Yabqu Xaqan titulu daşımış və formal olaraq, Şərqi Türk xaqanlığından asılı olmuşdur. Qərbi Türk xaqanlığı öz nüfuzunu itirdikdən sonra, müstəqil Xəzər xaqanlığı yaranmışdır. Qərbi Türk xaqanlığının dağılmasından sonra yaranmış Xəzər Xaqanlığını, onun varisi adlandırmaq daha düzgün olar. Xəzər xaqanlığı konfederativ dövlət sistemində bənzəyən qurluşa sahib olmuşdur. Yuxarıda qeyd

olunanlardan, bu nəticəyə gəlmək olar ki, Rusiya xəzərşünasları Xəzər xaqanlığının yaranması, inkişafı, mədəniyyətini öyrənmək üçün, kifayət qədər ciddi işləsələrdə, xəzər xalqının milli kimliyini qəbul etməkdə, çətinlik çəkmişlər. Görünür, bu, onların dövlət maraqlarına uyğun gəlmir.

Açar sözlər: *Xəzərlər, xaqan, sülalə, tarix, xəzərşünaslıq.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей. С.Петербург, Типография С.Н.Худеков, 1897-182с
2. Артамонов.М.И. История Хазар Ленинград, Государственные Эрмитажи, 1962, 522с.
3. Артамонов.М.И. История Хазар, СПб, «Лань» 2001, 688с.
4. Артамонов.М.И. Очерки древнейшей истории Хазар, Ленинград, Государственное Социально-Экономическое издательство Ленинградское отделение, 1936, 136.
5. Ашмарин Н.И. Для исследования чувашского языка. Часть первая- вторая, Казань, Типо-Литография император Университета Казань, 1898
6. Вайнберг.Б.И. Этнография Турана в древности VII в до н.э- VIII в н.э Москва, Фирма Восточная литература РАН. 1999
7. Гадло А.В. Этническая история Северного Каказа вв, Ленинград, ЛГУ,1979, 216с.
8. Григорьев В.В. Обзор политической истории Хазаров (Россия и Азия) С-Петербург 1876, с 45-65.
9. Григорьев В.В. О двойственности верховной власти у Хазаров (Россия и Азия) С-Петербург 1876, с 66-78.
10. Гумилев Л.Н. Древние Тюрки, Москва, Наука, 1967, 501с.
11. Новосельцев А.П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа, Москва; Наука, 1990, 264с.
12. Петрухин В.Д., Раевский Д.С. Очерк истории народов России в древности и ранним средневековом, Москва; Языки русской культуры

1998, 384с.

13. Плетнева С.А. *Хазары. Москва; Наука, 1986, 96с.*

14. *Повести Древней Руси. Ленинград, 1983, 571с. Составление Поньрко. Н.В*

15. Рыбаков Б.А. *К вопросы о роли Хазарского Каганата в истории Руси // Советская археология ТХ VIII, 1953, с*

16. Семейонов И.Г. *О происхождении династии Хазарских каганов и времени образования Хазарского Каганата. Восток (ORIENTS) №5, 2010, с 5-14.*

17. Asur Kustler. *İmbratoriyyəti əl-Xazar va mirasuhə, əl-Qabilətu əs-Səlisətə əsrata, Beyrut, Dəru əl-Yusuf, 2004, 287s.*

Ахмедов М.

Проблемы возникновения Хазарского Хаганата и происхождения хазар в российской историографии

РЕЗЮМЕ

В этой статье исследуются вопросы Хазарского Каганата- его формирование, этнический состав и изучение представителей этой династии в Русской историковедении. Автор этой статьи исследовал и рассуждал степень изучения данной темы в Русской научной литературе, основываясь на первоисточники.

Изучая материалы методом критического анализа автор, пришел к выводу, что изучения истории Хазарского Каганата является одной из приоритетных тем для Русских историков. Изучения Русской истории требует обширное изучение Хазарского Каганата. Несмотря на то, что Русские историки иногда пытались уменьшить роль хазаров, нельзя отрицать их огромную работу в изучении истории Хазарского Каганата.

Ключевые слова: *Хазары, каган, династии, история, хазароведение.*

Ahmedov M.

The problem of the emergence of the Khazar Khaganate and its ethnic origin in Russian historiography

SUMMARY

The history of Khazar Khaganate, its creation, formation, ethnical structure and research of members of this dynasty in Russian history. The author of this article investigated study level of this topic in Russian scientific literature, based on the initial sources.

Studying the materials by critical analysis, the author came to the conclusion that studying the history of the Khazar Kaganate is one of the priority topics for Russian historians. The study of Russian history requires an extensive study of the Khazar Kaganate. Despite the fact that Russian historians sometimes tried to reduce the role of the Khazars, their huge work in research the history of the Khazar Kaganate cannot be denied.

Keywords: *Khazars, khakan, relations, history, caspian studies.*